

ТЕМА 20. ОСОБЛИВОСТІ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ТА ПОКАРАННЯ НЕПОВНОЛІТНІХ

1. Звільнення від кримінальної відповідальності неповнолітніх.
2. Види покарань, які застосовуються до неповнолітніх.
3. Особливості призначення та звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування.
4. Особливості погашення та зняття судимості неповнолітніх.

Про практику застосування судами України законодавства про звільнення особи від кримінальної відповідальності: Постанова Пленуму Верховного Суду України № 12 від 23.12.2005 р.

1. Кримінальна відповідальність настає за загальним правилом з 16 років, а за деякі кримінальні правопорушення (ст. 22 КК України) і з 14 років. Неповнолітніми у контексті кримінальної відповідальності вважаються **особи, які на момент вчинення кримінального правопорушення не досягли 18 років.**

КК України передбачає певні особливості кримінальної відповідальності та покарання щодо неповнолітніх. Ці особливості передбачені у XV розділі КК України.

До неповнолітніх застосовуються лише два *види звільнення від кримінальної відповідальності*:

- 1) звільнення від кримінальної відповідальності із застосуванням примусових заходів виховного характеру;
- 2) звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із закінченням строків давності.

Ст. 97 КК України передбачає, що неповнолітнього, який вперше вчинив кримінальний проступок або необережний нетяжкий злочин, може бути звільнено від кримінальної відповідальності, якщо його ***виправлення можливе без застосування покарання.*** У цьому випадку, суд застосовує до неповнолітнього ***примусові заходи виховного характеру.***

До *примусових заходів виховного характеру* відносяться (ст. 105 КК України):

- 1) застереження;
- 2) обмеження дозвілля і встановлення особливих вимог до поведінки неповнолітнього;
- 3) передача неповнолітнього під нагляд батьків чи осіб, які їх замінюють, чи під нагляд педагогічного або трудового колективу за його згодою, а також окремих громадян на їхнє прохання;
- 4) покладення на неповнолітнього, який досяг *п'ятнадцятирічного віку і має майно, кошти або заробіток*, обов'язку відшкодування заподіяних майнових збитків;
- 5) направлення неповнолітнього *до спеціальної навчально-виховної установи* для дітей і підлітків до його виправлення, але ***на строк, що не перевищує трьох років.***

До неповнолітнього *може бути застосовано кілька примусових заходів* виховного характеру. *Тривалість заходів виховного характеру, передбачених п.п. 2, 3 ч. 2 ст. 105 КК України, встановлюється судом.*

Суд може також визнати за необхідне *призначити* неповнолітньому *вихователя*.

У разі *ухилення* неповнолітнього, що вчинив кримінальне правопорушення, від застосування до нього примусових заходів виховного характеру ці *заходи скасовуються і він притягується до кримінальної відповідальності*.

Ст. 106 КК України передбачає звільнення неповнолітніх від кримінальної відповідальності у зв'язку із закінченням *строків давності*. Таке звільнення відбувається відповідно до ст.ст. 49, 80 КК України та з урахуванням положень ст. 106 КК України.

Щодо неповнолітніх, які вчинили злочини, встановлюються такі *строки давності*:

- 1) *два роки* – у разі вчинення кримінального проступку;
- 2) *п'ять років* – у разі вчинення нетяжкого злочину;
- 3) *сім років* – у разі вчинення тяжкого злочину;
- 4) *десять років* – у разі вчинення особливо тяжкого злочину.

2. Згідно зі ст. 98 КК України до неповнолітніх, визнаних винними у вчиненні кримінального правопорушення, судом можуть бути застосовані такі *основні види покарань*:

- 1) штраф;
- 2) громадські роботи;
- 3) виправні роботи;
- 4) пробаційний нагляд;
- 5) позбавлення волі на певний строк.

До *додаткових покарань*, які можуть бути застосовані до неповнолітніх, відносяться штраф та право обіймати певні посади або займатися певною діяльністю.

Штраф (ст. 99 КК України) застосовується лише до неповнолітніх, що мають самостійний дохід, власні кошти або майно, на яке може бути звернене стягнення.

Розмір штрафу, в тому числі за вчинення кримінального правопорушення, за яке передбачено основне покарання лише у виді штрафу понад три тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, встановлюється судом залежно від тяжкості вчиненого кримінального правопорушення та з урахуванням майнового стану неповнолітнього в *межах до п'ятисот встановлених законодавством неоподатковуваних мінімумів доходів громадян*.

До *неповнолітнього, що не має самостійного доходу, власних коштів або майна*, на яке може бути звернене стягнення, засудженого за вчинення кримінального правопорушення, за яке передбачено основне покарання лише у виді штрафу понад три тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, *може бути застосовано покарання у виді громадських робіт або виправних робіт* згідно з положеннями ст.ст. 100, 103 КК України.

Громадські роботи (ст. 100 КК України) можуть бути призначені неповнолітньому у віці від 16 до 18 років на строк від тридцяти до ста двадцяти годин і полягають у виконанні неповнолітнім робіт у вільний від навчання чи основної роботи час. Тривалість виконання даного виду покарання *не може перевищувати двох годин на день*.

Виправні роботи можуть бути призначені неповнолітньому в віці від 16 до 18 років за місцем роботи на строк від двох місяців до одного року.

Із заробітку неповнолітнього, засудженого до виправних робіт, здійснюється *відрахування* в доход держави в розмірі, встановленому вироком суду, *в межах від п'яти до десяти відсотків*.

Пробаційний нагляд (ст. 101 КК України) застосовується до неповнолітніх відповідно до ст. 59¹ КК України.

Пробаційний нагляд стосовно неповнолітніх призначається на строк *від одного до двох років*.

Покарання у виді **позбавлення волі** (ст. 102 КК України) особам, які не досягли до вчинення злочину вісімнадцятирічного віку, може бути призначене на строк *від шести місяців до десяти років*, крім випадків вчинення неповнолітніми особливо тяжких злочинів, поєднаних з умисним позбавленням життя людини. Неповнолітні, засуджені до покарання у виді позбавлення волі, *відбувають його у спеціальних виховних установах*.

Покарання у виді позбавлення волі призначається неповнолітньому:

- 1) *за нетяжкий злочин* – на строк не більше чотирьох років;
- 2) *за тяжкий злочин* – на строк не більше семи років;
- 3) *за особливо тяжкий злочин* – на строк не більше десяти років;
- 4) *за особливо тяжкий злочин, поєднаний з умисним позбавленням життя людини*, – на строк до п'ятнадцяти років.

3. Призначення покарання неповнолітньому відбувається на загальних засадах, передбачених у ст.ст. 65-67 КК України, та з урахуванням ст. 103 КК України. Тобто суд повинен обов'язково враховувати умови життя неповнолітнього та виховання, вплив дорослих, рівень розвитку та інші особливості особи неповнолітнього.

При призначенні покарання неповнолітньому за **сукупністю кримінальних правопорушень** або **вироків** остаточне покарання у виді позбавлення волі не може перевищувати п'ятнадцяти років.

Звільнення від покарання неповнолітніх також має свої особливості. Це проявляється, насамперед, в такому виді звільнення як звільнення від покарання із застосуванням примусових заходів виховного характеру.

КК України передбачає такі **види звільнення від покарання неповнолітніх**:

- 1) звільнення від відбування покарання з випробуванням (ст. 104 КК України);
- 2) звільнення від покарання із застосуванням примусових заходів виховного характеру (ст. 105 КК України);
- 3) звільнення від покарання у зв'язку із закінченням строків давності (ст. 106 КК України);
- 4) умовно-дострокове звільнення від відбування покарання (ст. 107 КК України).

Звільнення від відбування покарання з випробуванням застосовується до неповнолітніх відповідно до ст.ст. 75-78 КК України та з урахуванням положень, передбачених ст. 104 КК України.

Звільнення від відбування покарання з випробуванням може бути застосоване до неповнолітнього *лише у разі його засудження до позбавлення волі*.

Іспитовий строк установлюється тривалістю *від одного до двох років*.

У разі звільнення неповнолітнього від відбування покарання з випробуванням суд може покласти на окрему особу, за її згодою або на її прохання, *обов'язок щодо нагляду за засудженим та проведення з ним виховної роботи*. Це означає, що на неповнолітнього покладається обов'язок сприймати виховний вплив та заходи нагляду, які до нього буде застосовані наглядачем.

Звільнення неповнолітніх від покарання із застосуванням примусових заходів виховного характеру може застосовуватися судом на таких *умовах*:

- 1) вчинення кримінального проступку або нетяжкого злочину;
- 2) щире розкаяння та подальша бездоганна поведінка.

Види примусових заходів виховного характеру перелічені у ст. 105 КК України. Суд може також визнати за необхідне призначити неповнолітньому вихователя в порядку, передбаченому законом.

Звільнення неповнолітніх від відбування покарання у зв'язку із закінченням строків давності

застосовується відповідно до ст.ст. 49, 80 КК України та з урахуванням положень ст. 106 КК України.

Щодо неповнолітніх, які вчинили кримінальне правопорушення у віці до вісімнадцяти років, встановлюються такі строки виконання обвинувального вироку:

- 1) *два роки* – у разі засудження до покарання, не пов'язаного з позбавленням волі, а також при засудженні до покарання за кримінальний проступок;
- 2) *п'ять років* – у разі засудження до покарання у виді позбавлення волі за нетяжкий злочин, а також при засудженні до покарання у виді позбавлення волі на строк не більше п'яти років за тяжкий злочин;
- 3) *сім років* – у разі засудження до покарання у виді позбавлення волі на строк більше п'яти років за тяжкий злочин;
- 4) *десять років* – у разі засудження до покарання у виді позбавлення волі за особливо тяжкий злочин.

До осіб, які відбувають покарання у виді позбавлення волі за кримінальне правопорушення, вчинене у віці до вісімнадцяти років, може бути застосоване умовно-дострокове звільнення від відбування покарання незалежно від тяжкості вчиненого кримінального правопорушення. Таке звільнення відбувається на таких умовах:

- 1) засуджений сумлінною поведінкою та ставленням до праці та навчання довів своє виправлення;
- 2) фактичне відбуття встановленої у законі частини строку призначеного покарання.

Таке звільнення можливе за умови, що звільнена від покарання особа протягом невідбутої частини покарання не вчинить нового кримінального правопорушення. У разі вчинення такою особою нового кримінального правопорушення, суд призначає їй покарання за правилами ст.ст. 71, 72 КК України.

Умовно-дострокове звільнення від відбування покарання може бути застосоване після фактичного відбуття засудженим неповнолітнім:

1) *не менше третини призначеного строку покарання у виді позбавлення волі за нетяжкий злочин і за необережний тяжкий злочин;*

2) *не менше половини строку покарання у виді позбавлення волі, призначеного судом за умисний тяжкий злочин чи необережний особливо тяжкий злочин, а також, якщо особа раніше відбувала покарання у виді позбавлення волі за умисне кримінальне правопорушення і до погашення або зняття судимості знову вчинила у віці до вісімнадцяти років нове умисне кримінальне правопорушення, за яке вона засуджена до позбавлення волі;*

3) *не менше двох третин строку покарання у виді позбавлення волі, призначеного судом за умисний особливо тяжкий злочин, а також, якщо особа раніше відбувала покарання у виді позбавлення волі і була умовно-достроково звільнена від відбування покарання, але до закінчення невідбутої частини покарання та до досягнення вісімнадцятирічного віку знову вчинила умисне кримінальне правопорушення, за яке вона засуджена до позбавлення волі.*

До неповнолітніх заміна невідбутої частини покарання більш м'яким покаранням не застосовується.

4. Правові наслідки судимості, які настають для дорослих осіб, повністю поширюються і на *осіб, які вчинили злочин у віці до 18 років*.

Особливості погашення та зняття судимості щодо осіб, які вчинили злочин до досягнення ними 18-річного віку, встановлюються ст. 108 КК України.

Такими, що *не мають судимості, визнаються неповнолітні* (ч. 2 ст. 108 КК України):

- 1) засуджені до покарання, *не пов'язаного з позбавленням волі*, після виконання цього покарання;
- 2) засуджені до позбавлення волі за нетяжкий злочин, якщо вони **протягом одного року** з дня відбуття покарання не вчинять нового кримінального правопорушення;
- 3) засуджені до позбавлення волі за тяжкий злочин, якщо вони **протягом трьох років** з дня відбуття покарання не вчинять нового кримінального правопорушення;
- 4) засуджені до позбавлення волі за особливо тяжкий злочин, якщо вони **протягом п'яти років** з дня відбуття покарання не вчинять нового кримінального правопорушення.

Дострокове зняття судимості допускається лише щодо особи, яка відбула покарання у виді позбавлення волі за *тяжкий або особливо тяжкий злочин, вчинений у віці до вісімнадцяти років*, за підставами, передбаченими в ч. 1 ст. 91 КК України, після закінчення **не менш як половини строку** погашення судимості, зазначеного в ч. 2 ст. 108 КК України.